

використовувати концепцію полілогіки, яка дає змогу фіксувати безкінечність текстової фрагментаризації крізь техніки полілогічного аналізу.

Головною заслугою Ю.Крістевої можна назвати унікальний жіночий філософський експеримент із легалізації у філософському дискурсі не лише поняття жіночого або фемінного, а й важливого для сучасної феміністської теорії поняття материнського.

Отже, Е.Сіксу, Л.Ірігаре та Ю.Крістева зараховують жіночі типи мови й письма до виразного типу мовного використання. По-різному переосмислюючи студії З.Фрейда й Ж.Лакана, авторки ставлять за мету віднайти та відтворити фемінність поза поняттями чоловічої культури.

Зокрема, Е.Сіксу наголошує на специфічному жіночому сприйнятті світу, в якому превалює тілесна комунікація, відчуття, що відображається в жіночому тексті у вигляді фрагментарності, уточнень і доповнень самої себе тощо й виражає множинне безкінечне бажання. Л.Ірігаре закликає відшукувати жіночий еротизм і сексуальність як окрему жіночу суб'єктивність, відтворюючи у власних філософських текстах мову коханки, наповнену звабленням, штучністю й маскарадом. Ще один напрямок філософського проекту Люс Ірігаре — аналіз репрезентацій материнського в культурі. До цієї ж проблеми звертається Ю.Крістева, яка запроваджує поняття “поетичної мови”, або мови материнської, яскраво виявленої в поезії авангарду, де показник фемінного виявляється в алітераціях, лексемах, фонемах, фонічних експериментах тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бовуар С. де*. Друга стаття / Перекл. з фр. Н.Воробйової, Я.Воробйова, Я.Собко: У 2 т. — К., 1994.
2. *Жеребкіна И.А.* Постмодернизм, психоанализ и гендерная теория: развитие концепции субъекта: Дис... д-ра филос. наук: 09.00.04 / Харьковский национальный ун-т им. В.Н.Каразина. — Харьков, 2002. — 398 с.
3. *Иригарэ Л.* Пол, который не единичен // *Введение* в гендерные исследования: Хрестоматия. — Харьков, 2001; СПб., 2001. — Ч. 2. — С. 127-137.
4. *Крістева Ю.* Полілог / Пер. з фр. П.Таращука. — К., 2004. — 480 с.
5. *Сіксу Э.* Хохот Медузы // *Введение* в гендерные исследования: Хрестоматия. — Харьков, 2001; СПб., 2001. — Ч. 2. — С. 799-821.
6. <http://www.countries.ru/library/semiotic/geno-feno.htm>
7. *Irigaray L.* This Sex Which Is Not One. — Ithaca, 1985. — 221 p.
8. *Irigaray L.* When Our Lips Speak Together // *Feminist theory and the body*. — New York, 1999. — 485 p. — P. 82-91.

Олександра Казанжи

ПЕРЕДРОМАНТИЧНІ ДОМІНАНТИ ЯК УКРАЇНСЬКИЙ КОНЦЕПТ У ЛІРИЦІ ВАСИЛЯ КАПНІСТА

Естетика преромантизму у творчості письменника трактується як виразник української ментальності. З'ясовується жанрова своєрідність од В.Капніста, відмінних від класицистичного канону й позначених передромантичними тенденціями. У віршовому доробку митця віднаходяться готичні мотиви, впливи оссіанізму, філософії й поезії Г.Сковороди. Висвітлено спорідненість поезій В.Капніста з українськими голосіннями, схарактеризовано ліричного героя, художнє навантаження образів. Доводиться належність доробку В.Капніста до української літературної традиції.

Ключові слова: преромантизм, “філософія серця”, елегія, ода, Просвітництво.

Oleksandra Kazanzhi. Preromantic dominants as a Ukrainian concept in the poetry by Vasyl Kapnist

The aesthetics of preromanticism easily traced in the works by V. Kapnist is treated here as a hallmark of Ukrainian mentality. The author of the essay sheds light upon the genre specifics of the writer's odes, which seem to deviate from the classicistic canon and to incorporate the features of preromanticism. She also shows the gothic motifs as well as influences of Ossianism and H. Skovoroda's philosophy and poetry evident in V. Kapnist's poetic oeuvre. The article outlines the propinquity of V. Kapnist's verses with the Ukrainian laments, characterises their lyrical hero and the function of their metaphors. Considering all that, the author accentuates the poet's close relations to the Ukrainian literary tradition.

Key words: preromanticism, “philosophy of the heart”, elegy, ode, the Enlightenment.

На сучасному етапі суцільної західноєвропейської політичної та культурологічної глобалізації та активної євроінтеграції України постає нагальна потреба у зверненні до нашої історії та культури, зокрема до філософії та художньої літератури. Завдяки цим духовним чинникам витворюються сприятливі умови для розвитку національної самосвідомості і збереження національної самобутності. На своєму рівні цю проблему розв'язує українське літературознавство, покликане переосмислити прорадянський погляд на український літературний процес і подати альтернативну парадигму його розвитку. До найбільш складних і суперечливих питань сучасного літературного дискурсу належить з'ясування особливостей загальноєвропейських художньо-мистецьких напрямів на конкретному етнічному ґрунті, яскраво засвідчених добою Просвітництва [9]. У цей період зароджується так звана українська російськомовна література, яка з'явилася внаслідок колоніальної імперської політики стосовно України та її мови. Звідси нагальна потреба ідентифікувати вітчизняного письменника не лише за мовною, а й за ментальними ознаками. Це стосується творчості Ф.Булгаріна, В.Наріжного, Ф.Глінки, М.Гоголя і В.Капніста, одного з найбільш оригінальних і колоритних представників національного Просвітництва.

Уродженець Полтавщини, поет, драматург, публіцист, перекладач, активний громадсько-політичний діяч зламу століть (кінець XVIII – перша пол. XIX ст.) зробив вагомий внесок не лише до скарбниці нашої літератури, а й до підвалин вітчизняної ідеології. Про це красномовно свідчить його творчість, досліджена переважно в російському контексті. Тому неабияку цінність для комплексного уявлення про неї мають історико-літературні розвідки О.Оглоблина, В.Шевчука, М.Корпанюка [7; 12; 16], які звернули увагу реципієнта на українські концепти художньої спадщини митця, дослідивши національні особливості змістового наповнення та художніх засобів найвідоміших творів (“Ода на рабство”, комедія “Ябеда”, переклад “Слова о полку Игореве”). Проте більша частина творчості В.Капніста як українського письменника, зокрема поетичний доробок, мало досліджені, що визначило необхідність переосмислення його лірики з позицій національного літературного процесу.

Одним із найяскравіших виразників української свідомості стала естетика передромантизму – альтернатива раціоналістично-матеріалістичному загальноєвропейському принципіві *cogito*, сформована за часів Просвітництва. Передромантичне розуміння природи людини як вільної у власному духовному виборі протиставлялося несприятливим соціально-політичним умовам тогочасної України. Останні обмежували право на національне самовизначення, національну культуру, національну мову. Тому проникнення передромантизму в літературу було закономірним явищем, осторонь якого не залишився й В.Капніст. Поет писав переважно оди. Цей жанр не до кінця розвинувся в нашій поезії й був використаний здебільшого бурлескно-трагедійною традицією (“Ода малороссийского простолюдина на случай военных действий при нашествии французов в пределы Российской империи в 1812 году” П.Данилевського; “Ода, сочиненная на малороссийском наречии по случаю временного ополчения” Г.Кошиць-Квітницького; “Пісня на новий 1805 год пану нашому і батьку князю Олексію Борисовичу Куракіну”; “Ода Сафо” І.Котляревського; “До Пархома”, “До Гараська” П.Гулака-Артемівського) [9, 241]. На противагу російським поетам кінця XVIII – початку XIX століть, а саме В.Тредіаковському, О.Сумарокову, М.Ломоносову, Г.Державіну, І.Дмитрієву, котрі вважали оду високим класицистичним жанром, для В.Капніста термін “ода” позначав вірш із більш чи менш вираженою ліричною тональністю, предметом якого можуть бути й акти державного значення, і роздуми на теми загальнолюдської моралі, і, нарешті, переживання та почуття окремої людини, але зазвичай естетично піднесені [4, 28]. У цьому вже простежується відхід від класицистичного канону й тяжіння до передромантичної естетики, про що красномовно свідчать елегійні оди лірика. О.Мацай висловлює сумніви з приводу ідейної та художньої

У зверненнях до національного фольклору простежується тяжіння до передромантичної поетики, навіяної, за І.Лімбацьким, впливами оссіанізму — перехідного художнього явища на шляху до передромантизму й романтизму [9]. Ліричний герой В.Капніста — людина сумна, сповнена філософських роздумів про себе, свою долю. Меланхолійність його настроїв виражається в численних відповідних епітетах, а саме: *унылый, томный, постылый, плачевный, печальный, осиротелый, лютый, слезный, скорбный, прискорбный, хладный, мрачный* тощо. З.Петрова констатує, що письменник надавав саме цьому різновидові тропів визначальної ваги [13].

На думку І.Лімбацького, віяння оссіанізму в українській літературі відбилися і в нових поглядах на природу, що поставала “містично-пантеїстичним началом” [9, 331]. Квієтичне світосприймання як особливість національної ментальності в поетичній спадщині В.Капніста переломилося в пошук “об’єктивної живописності, що співвідноситься з перебігом настроїв і почуттів героїв” [9, 331]. Символічного значення набуває образ лісу. Він виглядає “чертогом любви и тихих дней” (“Ода на надежду”), де ліричний герой ховається від метушливого та сповненого негараздів життя, щоб “воплъ, стенанье безотрадно” з’єднати зі стогоном бурі (“Ода на уныние”) чи “петь блаженство” (“Ода на надежду”). Природа в елегіях постає живою істотою, підсилюючи емоційне наповнення твору. В “Оде на смерть сына моего” вона співчуває ліричному героєві:

Я сладку чувствую отраду
Во общем сетованьи сем.
Воззря на мрачных туч громаду,
Разящих твердым злак дождем,
На ветр, листы с древес сносящий,

На мраз, растения мертвящий,
На ток, одевшийся корой,
Я тем в печалях утешаюсь,
Что не один лишь я лишаюсь,
Что всех сражает жребий мой [6, 95].

У вірші “На смерть друга моего” природа не поділяє настроїв страдника:

Но мой вопль напрасно, повторен сторицей,
К другу в гроб стремится:
Все в природе немо; травка над гробницей
Не пошевелится [6, 154].

Як і в українських народних піснях, В.Капніст ототожнює людину з природними істотами — чи то з квіткою, чи то з хробаком, котрий перетворюється на метелика. Ці образи вказують на завершеність тілесного й вічність духовного життя.

В.Капністові притаманний український кордоцентричний, чуттєвий, дещо інтровертний і глибоко релігійний тип сприймання дійсності, від чого ідейний зміст його од набуває інтимного й сентиментального характеру [див.: 8; 17]. Подібними настроями пройняті поезії, присвячені малій батьківщині поета. Вірш “Обуховка” слушно вважається одним із найкращих творів лірика. В описілюблених картин природи, як у казці, оживають рідні поетові образи:

Приютный дом мой под соломой,
По мне, — ни низок, ни высок;
Для дружбы есть в нем уголок;

А к двери, знатным не знакомой,
Забыла лень прибить замок [6, 250].

Поет, зачарований величчю “обширного многосенного леса”, гостинністю “береста мшистого”, пісню Псла, змальовує красу рідної української природи в численних метафорах і промовистих епітетах:

Я вижу скромную равнину

С оградой пурпурных кустов:
Там Флора, нежна мать лугов,
Рассыпала свою корзину,
Душистых полную цветов.

Там дале, в области Помоны,
Плоды деревья тяготят;
За ними Ваххов вертоград,
Где, сока нектарного полны,
Янтарны гроздия блестят [6, 252-253].

Саме тут під звуки “стремительного водопада” в затишку ліска-теремка ліричний герой знаходить справжню доброту, яка так зрідка його відвідувала. Цікаво, що символом вічного спокою і блаженства знову постає кладовище — “священна господня нива”. Готичні ремінісценції пам’яті померлих, неминучості смерті, вічності царства Божого — мети людського існування — увиразнюють передромантичну доміанту поезій.

Щира прив’язаність ліричного героя до рідного села на Полтавщині розкривається у вірші “В память береста”. З почуттями вдячності, ніжності й любові описує поет старе дерево як “патриарха”:

Здесь берест древний, величавый,
Тягча береговой утес,
Стоял, как патриарх древес;

Краса он был и честь дубравы,
Над коею чело вознес

Старий берест — улюблене дерево поета — уособлює рідний край письменника, для якого він жив, за який уболював, із яким він не розлучиться й після смерті:

Но рок нас не разлучит вечно:
Ты часто мне дарил покой,
В тебе ж — и прах починет мой;

Скончав путь жизни скоротечной,
Покроюся твоей доской [6, 271].

Заповіт В.Капніста було виконано. Митця справді поховали в домовині з береста, так поетично оспіваного його ж лірою. Автоепітафія на могилі поета, якою завершується вірш “Обуховка”, увічнила його призначення в цьому житті (тут варто згадати про громадсько-політичну діяльність поета, в якій він постав українським патріотом: національно-визвольну місію до Пруссії 1791 року, створення проекту козацького війська, участь у декабристському демократичному русі):

Капнист сей глыбою покрылся;
Друг Муз, друг родины он был;
Отраду в том лишь находил,

Что ей, как мог, служа, трудился,
И только здесь он опочил [6, 254].

Передромантизм, перейнятий пафосом самовизначення й утвердження особистості, самобутнього розвитку всіх народів і національно-культурних традицій, був спрямований на розв’язання конкретних ідеологічних проблем. Цей період у Російській імперії, за твердженням Т.Бовсунівської, ознаменований стилем мислення Г.Сковороди, його “філософією серця” [2, 117]. Тому варто мовити про вагомий вплив філософської концепції українського мислителя на формування засад національної передромантичної естетики, якою пройнята вся поетична творчість В.Капніста. Саме її віяннями позначені так звані анакреонтичні й гораціанські оди, в яких синтезовані різноманітні вияви справжньої духовності й любові до життя. В анакреонтичних одах поета чільне місце належить одухотвореній природі, яка відіграла особливу роль у творчості обох українських митців. Свої філософські праці Г.Сковорода написав, усамітнюючись у лісах Стариці, а найкращі твори В.Капніста народилися серед чарівних гаїв Обухівки. Приміром, у вірші “Осень” поет проводить паралель між природою і людським буттям. Зиму змінює весна, як і в житті, сумні події змінюються приємними й навпаки:

Подождем: — как после тени
Солнца луч ясней блестит,

После скорбных угнетений
Так нас радость оживит [6, 179].

Подібними настроями пройняті вірші поета “Зима”, “Приближение грозы”, “На смерть Юлии”, в яких стан природи повністю зливається з душевним станом ліричного героя, закоханого в тихе сільське життя.

Передромантичні доміанти лірики письменника виявляються у зверненні до ідеї Г.Сковороди про помірність як передумову для здобуття духовного багатства, вираженої в пісні “Ой ты, птичко желтобоко”. Зближення вірша В.Капніста “Чижик” із названим твором уже стало традицією, яку, за свідченням І.Іваня, не ігнорував жоден із дослідників їхньої творчості [5,103]:

Так зачем и мне крушиться,
Что вельможей не рожден?
Тот пусть ищет век томиться,
Кто тщеславием вскружен.

Я же низменной стезею
От мирских сует уйду.
Труд дея с драгой семьею,
Счастье в бедности найду [6, 132].

Ця ж проблема порушена й у віршах “Желание стихотворца”, “Мотылек”, “Багатство убогого”.

Як слушно зазначає А.Ніженець, мотиви та інтонації вірша В.Капніста “Ода на счастье” суголосні з 21-ю піснею “Саду божественных песень” Г.Сковороди [5,103]. “Пізнай самого себе” як провідне гасло “філософії серця”, ідея пошуку щастя не зовні, а в собі інтерпретуються у вірші українського російськомовного лірика. На його погляд, незнання власного “я” — першопричина всіх проблем у людському суспільстві, зокрема рабства й експлуатації:

Виновны мы, что, льстясь мечтами
И блеском призраков пустых,
Живущее блаженство с нами
Стяжать желаем от других;
Что вечно токмо в чуждой доле,

То в хижине, то на престоле,
Обреть надеемся покою;
И, ослепленные пристрастьем,
Весь век свой гонимся за счастьем,
Нося его всегда с собой [6,115].

Отже, людина — творець своєї долі, здатний керувати власною волею, дослухатися передусім до серця й чинити вільний вибір. Така увага до особистості та її почуттів — суто передромантична риса, покликана протистояти колоніальній політиці Російської імперії й розвиткові меркантильного світорозуміння, породженого просвітницькою парадигмою, підтримуваною владою.

Антропоцентризм і гуманізм притаманний також гораціанським одам В.Капніста, в яких, подібно до давньоримського лірика, поет дотримується розуміння людини “не як заручника долі, а як посталого віч-на-віч із насунанням до нього долі” [3, 8]. Передромантичний мотив швидкоплинності і скінченності земного життя превалює в поезіях “Суетность жизни”, “Совет”, “Беззаботность”, “Ворожба”, “Весна”, тому “не считай на утро ново, а лови летящий час” [6, 167]. Прагнення багатства, людська хтивість, матеріальна залежність і влада амбіцій віддаляють людство від природи й Бога. Вірші “Умеренность”, “Богатому соседу”, “Набожность”, “Против златолюбия” показують переваги духовних благ над матеріальними, помірності над надмірністю, бо хто обирає скромну середину, “не в златоглавом тот чертоге, но и не в хижине живет” (“Умеренность”). Отже, і тут дуже помітний вплив філософських ідей Г.Сковороди. Спосіб життя мислителя, його трактати заперечували меркантильні почуття. Показово, що обох поетів зацікавила одна й та сама ода Горація “К Гросфу”, ідея якої — наставляння до спокійного праведного життя. У 24-ій пісні Г.Сковороди і вірші В.Капніста “Подражание Горациевой оде” перед читачем розкривається марність і безглуздя воєн заради наживи, влади і слави, пошуків щастя в чужих

землях, нікчемність таких дій перед вічністю. Істинний спокій приносять людині внутрішня гармонія й доброта:

Поместьем малым я снабжен,
Но духом твердым одарен,

Что ложной славы не желает
И злону черни презирает [6, 257].

Отже, у ліриці В.Капніста чітко окреслено художньо-стильові доміанти, котрі дають підстави ідентифікувати його поетичну творчість як передромантичну. Серед них вирізняються оссіанізм із його тяжінням до поетизації минулого та квієтичного світосприймання й готика з вираженим меланхолійним містицизмом. Ці західноєвропейські явища, природно поєднуючись із національною сентиментальністю й чуттєвістю, стали невід'ємними джерелами стилю й поетики української художньої свідомості. Постулати "філософії серця" також постають важливими передромантичними доміантами поетичної творчості В.Капніста, в якій змальовано новий тип свідомого українця, здатного не лише до пасивних чутливих виявів, а й до особистої активної участі у творенні власної долі. Тому лірична спадщина поета — це своєрідне віддзеркалення нашої національної ментальності й органічний складник вітчизняної передромантичної літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабкин Д. В.В.Капнист. Критико-биографический очерк // *Капнист В.В. Собрание сочинений.* — М.—Ленинград, 1960. — Т. 1. — С.12-65.
2. Бовсунівська Т.В. Історія української естетики першої половини XIX століття. — К., 2001. — 344 с.
3. Гораций. Оды / Гораций: [сост. А.Марков]. — М., 2006. — 352 с.
4. Ермакова-Битнер Г. В.В.Капнист // *Капнист В.В. Избранные произведения.* — Ленинград, 1973. — С. 5-46
5. Іваньо І.В. Філософія і стиль мислення Г.Сковороди. — К., 1983. — 272 с.
6. Капнист В.В. Собрание сочинений: В 2 т. — М.—Ленинград, 1960. — Т. 1. — 772 с.
7. Корпанюк М. "Слово про Ігорів похід" в українському літературознавстві та критиці (XIX — поч. XX ст.) // *Слово і Час.* — 2000. — №12. — С. 19-27.
8. Костомаров Н. Две русские народности. — К.; Харьков, 1991. — 72 с.
9. Лімборський І. Європейське та українське Просвітництво: незавершений проект? Реінтерпретація канону і спроба компаративного аналізу літературних парадигм. — Черкаси, 2006. — 363 с.
10. *Літературознавчий словник-довідник* / Упорядники: Р.Г.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. — К., 1997. — 752 с.
11. Мацай О. В.В.Капнист. — К., 1957. — 39 с.
12. Оглоблин О. Люди старої України. — Мюнхен, 1959. — 328 с.
13. Петрова З. Эпитеты в лирике В.Капниста // *Литературный язык XVIII века: Проблемы стилистики.* — Ленинград, 1982. — С. 129-147.
14. Скалон С. Воспоминания // *Русские мемуары. Избранные страницы. XVIII век* / Сост., вступ. ст. и прим. И.И.Подольской: Биограф. Очерки В.В.Кунина и И.И.Подольской. — М., 1988. — С. 457-484.
15. Ткаченко О. Елегія в давній українській літературі XVI — XVIII століть. — Суми, 1996. — 118 с.
16. Шевчук В. Муза Роксоланська. — Кн.: 2. Розвинене бароко. Пізнє бароко. — К., 2005. — С. 621-629.
17. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / Упоряд. М.Шаповал. — 2-е вид., перероб. і доп. — К., 2006. — 341 с.

м. Миколаїв